

ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

*Бабіна Н.О., кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет технологій та дизайну*

Вищі навчальні заклади державної форми власності отримують кошти з бюджету і діють лише як розпорядники бюджетних коштів, не проявляючи зацікавленості у раціональності або ефективності їхнього використання. Бюджетні кошти спрямовуються згідно цільового призначення, у випадку їхнього невикористання кошти мають бути повернені до бюджету.

Дискусія щодо удосконалення механізмів фінансування вищих навчальних закладів можлива у таких аспектах [2]:

- персоніфікація бюджетних асигнувань шляхом запровадження механізму фінансування індивідуалізованого отримання освітніх послуг,
- запровадження елементів фінансово-економічної автономності вищих навчальних закладів державної форми власності,
- запровадження практики проведення відкритих конкурсів (грантів, тендерів), які передбачають фінансування інноваційних за змістом освітніх програм, технологій і проектів,
- запровадження формульного підходу до фінансування вищих навчальних закладів на основі визначення чітких критеріїв (фінансових нормативів),
- удосконалення механізмів акредитації, ліцензування та сертифікації вищих навчальних закладів з урахуванням кращого міжнародного досвіду,
- запровадження фіскальних стимулів для реалізації освітніх проектів та програм, у тому числі встановлення податкових пільг для роботодавців, що беруть участь у фінансуванні вищих навчальних закладів.

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виділити основні інструменти фінансування вищих навчальних закладів [1]:

- пряме бюджетне фінансування на покриття витрат,
- пряме бюджетне фінансування за програмно-цільовим методом (орієнтоване на досягнення результату),
- бюджетне фінансування з використанням державних зобов'язань (освітніх ваучерів),
- освітнє кредитування,
- освітні заощадження,
- грантове кредитування,
- отримання плати за навчання від споживачів (замовників) освітніх послуг,
- корпоративне фінансування (за рахунок коштів корпорацій або майбутніх роботодавців).

У складі державних видатків на вищу освіту найбільша питома вага асигнувань спрямовується на пряме фінансування діяльності вищих навчальних закладів.

У переважній більшості країн світу (у тому числі і в Україні) основним джерелом фінансування системи вищої освіти є кошти державного бюджету. Пряме бюджетне фінансування як інструмент фінансового забезпечення вищої освіти використовують усі розвинуті країни, усвідомлюючи важливість функціонування вищої освіти та суспільне значення продуктів, що вона виробляє [4].

Згідно Всесвітньої доповіді з освіти, що підготовлена Інститутом статистики ЮНЕСКО, ключовим чинником забезпечення якості вищої освіти є функціонування ефективної системи державного фінансування вищих навчальних закладів [4]. Проведений Інститутом статистики ЮНЕСКО аналіз показав, що основний обсяг видатків на вищу освіту фінансується переважно у розвинутих країнах (США, Велика Британія, Німеччина та ін.). Приміром, у США, де проживає лише 4% населення у віці від 5 до 25 років, фінансується понад 25% світових видатків на освіту. Обсяг видатків на освіту у США перевищує загальний обсяг видатків на освіту усіх арабських країн, Центральної та Східної Європи, Центральної Азії, Латинської Америки, країн Карибського басейну, Південної та Західної Азії, країн Африки. Тож зовсім не дивно, що у світових рейтингах вищих навчальних закладів представлено в основному заклади, що розташовані у розвинутих країнах [3].

Серед країн-членів ОЕСР за підсумками 2010 р. найбільша питома вага цього виду видатків зафіксовано у Греції (98,33%), Туреччині (97,55%), Португалії (96,44%), Мексиці (96,19%), Швейцарії (95,65%). Найнижчі показники – у Люксембурзі (44,82%), Великій Британії (61,50%), Новій Зеландії (64,26%), Норвегії (66,67%), в цих країнах досить розповсюджене фінансування вищої освіти із використанням непрямих інструментів (освітні кредити, ваучери, поповнення персоніфікованих рахунків студентів тощо) [2].

У розвинутих країнах світу державні витрати на освіту, що фінансуються за рахунок державного бюджету, складають у середньому 3,6 – 7,4% від ВВП, нормальним вважається рівень не нижче 6% від ВВП. У найбільш розвинутих країнах видатки на освіту досягають 15,3% від загального обсягу державних витрат [5].

У переважній більшості країн світу основним видом витрат в рамках видатків на вищу освіту є заробітна плата професорсько-викладацького персоналу та інших працівників [4]. Частка заробітної плати у загальній структурі видатків на вищу освіту дорівнює від 46,8% до 71,6%, частка капітальних видатків (фінансування капітальних інвестицій) – від 0% до 15,2%, інші видатки – від 16,7% до 39,8% [6].

Протягом 1991-2010 рр. у всіх розвинутих країнах світу спостерігається збільшення державних видатків на освіту, у тому числі вищу освіту, як у абсолютному вимірі, так і за показниками частки відповідних видатків у ВВП та загальному обсязі державних видатків. У США частка видатків на освіту за

вказаний період виросла з 5,1% до 7,4% від ВВП, у Франції – з 5,5% до 5,9% від ВВП, у Великій Британії – з 4,8% до 5,4% від ВВП, у Італії – з 3% до 4,7% від ВВП, у Швеції – з 7,1% до 7,4% від ВВП, у Швейцарії – з 5,3 до 6% від ВВП. При цьому також виросли видатки на охорону здоров'я, у той час як видатки на оборону різко впали. Незначно зменшилась або не змінилася частка видатків на освіту у структурі ВВП у Канаді, Нідерландах та Фінляндії [4].

Для того, аби вищий навчальний заклад мав право отримати фінансування за рахунок коштів державного бюджету (з використанням будь-якої моделі фінансування), він має пройти акредитацію. Під акредитацію у вузькому розумінні слід розуміти перевірку параметрів функціонування вищого навчального закладу певним критеріям (стандартам), дотримання яких забезпечує високу якість навчання та дотримання прав учасників навчального процесу. У тій або іншій формі акредитація (перевірка діяльності вищих навчальних закладів) як метод регулювання ринку освітніх послуг використовується у всіх країнах [1]. У деяких державах (приміром, в Україні) використовується підхід, згідно якого акредитацію мають регулярно проходити усі вищі навчальні заклади незалежно від того, отримують вони бюджетне фінансування або ні. Таким чином держава намагається захистити права споживачів, уберегти їх від відвертого шахрайства на ринку освітніх послуг, а також ліквідувати заклади, які надають так звану “псевдо-освіту”.

В різних країнах використовуються різні критерії для оцінки діяльності вищого навчального закладу з метою визначення обсягу фінансування його діяльності. Окремі країни орієнтуються на показники результативності навчального процесу (Франція, Данія, Швеція, Нідерланди), окремі – на показники результативності наукових досліджень та міжнародної активності (Велика Британія, США) [2].

Одним із найбільш розповсюджених інструментів фінансування діяльності вищого навчального закладу є персоніфікований освітній кредит. Освітній кредит видається споживачу освітніх послуг, що має намір здобути освіту, але не має для цього належного обсягу фінансових ресурсів. Грошові кошти можуть спрямовуватися безпосередньо до навчального закладу, який надає позичальнику освітні послуги за плату. Джерелом повернення кредиту є майбутній дохід (заробітна плата) споживача освітніх послуг [4].

Освітні кредити є довгостроковими, оскільки передбачають початок повернення після закінчення позичальником вищого навчального закладу та здобуття професії, тобто через 5 років. Відтак, такі кредити є ризиковими. Тому для того, аби сформувався належний ринок освітніх кредитів, держава має вжити заходи для стимулювання таких операцій. Крім того, для функціонування програм освітнього кредитування доцільно визначити уповноважені банки, які зможуть мати доступ до фінансового ресурсу та здійснювати необхідні адміністративні операції. У Німеччині створена спеціальні фінансові установи (KfW, Deutsche Ausgleichbank), які виступають в якості державних агентів та надають гарантії з повернення освітніх кредитів [6].

Освітній ваучер – це фінансове зобов'язання держави оплатити вищому навчальному закладу витрати на виробництво (продукування) освітньої послуги, яка була спожита пред'явником. Пропозиція про запровадження освітніх ваучерів належить відомому американському економісту Мілтону Фрідмену. Право на отримання освітнього ваучера мають всі особи, які відповідають певним умовам (наявність громадянства, здобуття середньої освіти, отримання мінімальної кількості балів під час зовнішнього тестування тощо). Ваучер видається один раз на життя. У випадку, якщо особа хоче здобути другу освіту, вона не зможе розрахуватися ваучером. Ваучери не є джерелом додаткового бюджетного фінансування вищих навчальних закладів, а є лише засобом їхнього перерозподілу. Тобто, ваучер може бути гарантією (ознакою) своєчасного бюджетного фінансування вищого навчального закладу («гроші йдуть за студентом») [5].

У розвинутих країнах освітні ваучери стали стимулятором розвитку так званої корпоративної освіти, представлені вищими навчальними закладами, що належать крупним корпораціям (Lufthansa, McDonalds). Молоді люди, що мають мрію працювати у певній галузі, представленій крупною компанією, використовують охоче ваучери для здобуття освіти саме у корпоративному вищому навчальному закладі [6].

За кордоном використовується понад 4000 схем фінансування вищих навчальних закладів на основі використання державних зобов'язань (ваучерів). Ваучер, який має чітко визначений строк дії, видається безпосередньому споживачу освітніх послуг. Ваучер може покривати усю вартість навчання або лише його частину (це залежить від фінансового стану споживача, його соціального статусу, можливості здобуття освіти у конкретних закладах, цінова політика вищих навчальних закладів). Нині розповсюджені два провідні підходи при здійсненні фінансування вищих навчальних закладів на основі використання ваучерів [2]:

- ліберальний (ринковий) підхід,
- підхід соціальної політики.

Згідно з ліберальним підходом, вищі навчальні заклади вільно встановлюють ціни на освітні послуги, і при цьому диференціація ваучерів за вартістю, як правило, відсутня. Виробниками освітніх послуг можуть бути вищі навчальні заклади будь-якої форми власності. Вищі навчальні заклади мають право самостійно обирати студентів для навчання.

Згідно з підходом соціальної політики, держава видає ваучери певної вартості, яка може покривати вартість навчання повністю або частково. У випадку, якщо вартість не покриває повну вартість навчання, студент має оплатити різницю у вартості за рахунок власних коштів. Вищі навчальні заклади встановлюють ціни на освітні послуги, виходячи з рекомендованих державою параметрів. Вищі навчальні заклади при наборі студентів мають враховувати певні обмеження (необхідність навчання осіб, що представляють національні меншини, а також осіб, що мають право на пільги тощо) [3].

Одним із інструментів фінансування вищих навчальних закладів, що показали високу ефективність у розвинутих країнах, є так звані освітні заощадження. Значний досвід у сфері використання персоніфікованих заощаджувальних програм для отримання суспільних благ напрацьовано у Німеччині. В цій країні створено кілька спеціальних заощаджувальних програм, серед них – програма для будівництва власного житла (Vausparen) та програма підтримки добробуту співробітників (Vermögenssparen). Функціонує мережа спеціалізованих фінансових установ, комерційних банків та страхових компаній, які пропонують послуги із формування персоніфікованих заощаджень. Причому фінансові установи пропонують гнучкі рішення. Приміром, нагромадивши певний обсяг фінансових ресурсів в межах освітнього заощадження, особа може розпорядитися спрямувати цю суму до конкретного навчального закладу, а також отримати пільговий кредит на здобуття освіти, якщо цієї суми виявилось недостатньо [5].

У багатьох державах світу (Австрія, Австралія, Бразилія, Велика Британія, Китай, Угорщина, Нова Зеландія та інші) запроваджено плату за навчання у вищому навчальному закладі. Вважається, що споживач (студент) більше зацікавлений у якісному навчанні, якщо він оплатить споживання освітніх послуг за рахунок власних коштів, а не користуватиметься ними як безкоштовним суспільним благом. В окремих державах абітурієнти, які набрали певну кількість балів, отримують право на навчання за кошти державного бюджету (в межах визначеного державного замовлення), а інші можуть здобувати освіту на платній основі [6].

В окремих державах (Німеччина, Чеська Республіка, Єгипет) плата за навчання відсутня, натомість студенти можуть оплачувати отримання додаткових освітніх послуг (додаткові заняття, навчальні екскурсії тощо). В деяких державах (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Центральна та Східна Європа, окремі держави Африки та Латинської Америки) плата за навчання та додаткові послуги відсутня взагалі, вищі навчальні заклади не мають права отримувати від студентів будь-які кошти. Скандинавські держави (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія) реалізують принцип “соціальної держави”, уклавши із суспільством негласну угоду “високі податки – висока якість суспільних послуг”. В інших державах відсутність плати за навчання є механізмом обмеження корупції в освіті, підтримці високої якості навчання за рахунок індивідуальних здібностей студента, а не його фінансових можливостей [2].

Протягом останніх років в різних країнах світу відбуваються значні зміни в механізмах фінансування сфери вищої освіти, а також у механізмах розподілу бюджетних коштів серед вищих навчальних закладів державної форми власності. Вказане пояснюється кількома чинниками, зокрема: різке зростання контингенту студентів, збільшення напрямів підготовки, зростання значення навчального обладнання (у тому числі комп’ютерної техніки) у навчальному процесі, розвиток технологій бюджетного адміністрування (зокрема, перехід на програмно-цільове фінансування) тощо.

В Україні, з урахуванням міжнародного досвіду та зогляду на національні особливості розвитку системи вищої освіти, доцільними будуть такі форми фінансування вищих навчальних закладів: пряме бюджетне фінансування на покриття витрат; пряме бюджетне фінансування за програмно-цільовим методом (орієнтоване на досягнення результату); освітнє кредитування (на пільгових умовах); грантове кредитування (за рахунок бюджетних та позабюджетних джерел); отримання плати за навчання від споживачів (замовників) освітніх послуг; корпоративне фінансування (за рахунок коштів корпорацій або майбутніх роботодавців).

В значній мірі зміна механізмів та моделей фінансування вищих навчальних закладів обумовлене змінами характеру та змісту самої освіти, необхідністю формування індивідуалізованих освітніх програм, диверсифікацією їхнього змісту та тривалості.

Глобальні тенденції розвитку освітніх систем, у тому числі у сфері вищої освіти, створюють передумови для вивчення, узагальнення і поширення результатів досвіду фінансування реалізації стратегічних програм.

На практичному рівні вищі навчальні заклади, відповідачи на виклики глобалізації освітніх систем, мають вживати заходи із стандартизації та уніфікації навчальних програм, впроваджувати адаптовані світовим досвідом освітні технології, формувати гармонізовані із міжнародними документами вимоги до кваліфікації випускників. Під впливом глобальних дослідницьких мереж та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій вищі навчальні заклади мають кардинально оновлювати механізми фінансування наукових досліджень та навчально-методичної діяльності.

Перспективними є дослідження з питань моделювання фінансування вищих навчальних закладів в залежності від зміни макроекономічної ситуації, у т.ч. в частині зміни платоспроможного попиту споживачів освітніх послуг.

Список використаних джерел:

- 1.Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період / Т. М. Боголіб. – К: Знання, 2006. – 324 с.
- 2.Воробйова О.П. Закордонний досвід фінансової автономії у системі вищої освіти / О.П.Воробйова // Вища освіта. – 2014. - № 1. – С. 237-240.
- 3.Грищенко І.М. Підприємницькі аспекти трансформації вищих навчальних закладів України / І.М.Грищенко // Вісник КНУТД. – 2013. - № 5. – С. 50-64.
- 4.Луговий В.І. Фінансово-економічне забезпечення дослідницько-інноваційної діяльності вітчизняної та світової вищої освіти: порівняльний аналіз / В.І.Луговий, Ж.В.Таланова // Вісник КНУТД. – 2012. - № 4. – С. 13-22.
- 5.Натрошвілі С.Г. Стратегічні орієнтири розвитку системи вищої освіти в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій / С.Г.Натрошвілі // Економічний вісник університету. - 2012. - № 18/2. – С. 125-129.
- 6.Нижник В.М. Зовнішні та внутрішні чинники формування ефективної фінансово-господарської діяльності вищих навчальних закладів / В.М.Нижник, Т.В.Рижа // Вісник КНУТД. – 2012. - № 4. – С. 460-468.